

---

pszichodiagnosztika madách imréről

PALKÓ ISTVÁN

A nagy Petőfi-évforduló mellett szinte észrevétlenül múlik el az 1973-as esztendő, amely sok más jelentős évfordulóval együtt Madách Imre születésének is 150 éves évfordulója. MADÁCH nemcsak kortársa, de világirodalmi rangban is méltó társa Petőfinek, illő tehát, hogy e ritka évfordulója alkalmából rá is emlékezzünk nagyságához és életművéhez méltón, túllépve az eddigi irodalomtudományi megközelítéseken, emberközelbe hozva emberi arcát, megpróbálva körvonalazni hiteles személyiségképét, sorsát meghatározó lelki karakterét.

Hérakleitosz, a dialektikus európai atyja mondja egyik fragmentumában: „Az ember sorsa, az ember jelleme.” Vitatkozhatunk bár kedvünkre e világhírűvé vált axiómával, nagy életigazság van benne. Madáchra vonatkoztatva pedig különösképpen. Amit Hérakleitosz az ember jellemének nevez, az lényegében — mai pszichológiai terminológiával — az ember személyiségképe. Az irodalom- s általában a művészettudományok, sajnos, még nemigen tartanak ott, hogy az életművek mögött rejtő alkotót mint teljes személyiséget villantsák elénk, pedig minden életmű megközelítésének és megoldásának legbiztosabb kulcsa és legfontosabb tényezője az azt létrehozó személyiség.

A megemlékezések és ünneplések üresen kongó szavainál fontosabb feladatunknak érezzük Madách bonyolult személyiségének körvonalazását, embertudományi összegezését életmenetének tükrében. Íme a tragédia embere.

Koponyájának gótikus ívei alatt immár 110 éve porlad az az agyvelő, mely a tragédia emberét leggyötrődőbb költőnké, s egyben kora legboldogtalanabb emberévé tette. A halála óta egy híján eltelt 110 évben az irodalomtörténet intenzíven foglalkozott alakjával. Kiaknázták belőle az író-költőt, a közéleti férfiút. Életrajzát is többször megírták. Közismertek Palágyi Menyhértnek (1900) az egyes részletekre kútfőértékű, de más részleteiben ma már túlhaladott Madách-életrajza, a Madách-kutatásnak ma is alapul szolgáló Voinovich Géza munkája (1922), továbbá Alexander Bernát (1923) Madách Imre c. műve, aztán

Vida Imre (1925) újabb életrajzi adatokat közlő vázlat, Barta János két jeles munkája (1931; 1942), Balogh Károlynak a könyve (1934), Sőtér Istvánnak újabb Madách-szintézisre törekvő nagy esszéje (1955), Kamarás Bélának két alapvető tanulmánya (1941; 1964), hogy csak a legfőbbeket említsük, nem szólva a számtalan összefoglaló jellegű értékelésről, részlettanulmányokról, amelyek folyamatosan megjelentek és megjelennek a mai napig. Az irodalomtörténeti régebbi és jelenlegi értékeléseket, a különböző Madách-kiadások bevezetőit, folyóiratok tanulmányait bibliográfiánkban mellőzzük ugyan, de szemléletünkben ezekre is támaszkodunk.

Pszichológiai megközelítésünkben segédletnek tekintettük Harsányi Zsolt (1933) háromkötetes Madách életrajzi regényét, amely széles körű kutatáson nyugszik ugyan, de nem hatol elég mélyre és ugyancsak a felületen mozgó Mohácsi (1935) kisregényét Madách feleségéről, Fráter Erzsébetéről.

Ennyire gazdag irodalomtörténeti és máig tartó feldolgozások után érdemes-e s lehet-e olyan megközelítést keresni, merül fel a kérdés, amelyik előbbre visz bennünket Madách még mélyebb megértéséhez műtörténetileg is meg emberileg is? A jogosnak látszó kérdésre válaszunk: érdemes is, lehetséges is, sőt szükséges is. Annál is inkább az, mert sem irodalmunk, sem egyes írónk pszichológiai kutatást nem kaptak, holott éppen ez a vizsgálati terület volna az, amelyik teljessé tehetné a társadalom- és irodalomtörténeti elért vagy elérhető eredményeket. Mi most éppen ezért Madách pszichológiai megközelítését kíséreljük meg, az embert vizsgáljuk benne, s mivel az embert emberré legfőképpen személyisége teszi, személyiség-jegyének megragadását tekintjük feladatunknak.

Madách igazi személyiségét a koszorússá vált költő és haladó politikus elfedik előlünk. Az embert műveiből és munkálkodásából akartuk inkább megismerni, holott éppen a fordítottját kellene tennünk, ahogy erre Barta *Az ismeretlen Madách*-ban már rámutatott, és egyben példát is adott. Valóban csak ez lehet a reális megközelítési mód, mert hiszen a személyiség áll primér valóságként a szekundér jellegű életmű és közéleti ténykedések mögött is. Vizsgálati metodikánk a mai személyiségkutatás módszerét komplexül alkalmazza céljainknak megfelelő mértékben.

E biográfiai módszerben a személyiségkutatás célja maga az élettörténet. Tényeket állapít meg, és értelmez, együtt halad a személyiségvonások történetével, amennyire ez egyáltalában lehetséges. Hiszen egyetlenegy pszichológusnak sincs módjában az intrauterin élettől, a bölcsőtől a koporsóig végigkísérni a vizsgálandó személyiséget, ezért kénytelen autobiográfiai és biográfiai adatokra, személyi okmányokra, levelezésekre, laikusok megfigyeléseire és feljegyzéseire stb. támaszkodni, de egyben ezeket sajátos kritériumok alapján meg is rostálni.

A személyiség a pszichológiában terminus technicus, s jelentéstartalma eltér a hétköznapi jelentésétől. A személyiség pszichológiai értelmezésben — ahogy Gegesi Kiss Pál akadémikus alapvető tanulmányában kifejti (*Magyar Pszichológiai Szemle*, 1963. 2. sz.) „az egyedi ember egyéni tulajdonságainak sajátos összessége és egyben bizonyos rendezettségű egysége”. A személyiség harmonikus fejlődéséhez ép biológiai s ezen belül ép anatómiai és fiziológiai feltételek szükségesek, mert

ezek adják az alapot a személyiség normális fejlődéséhez. Természetesen ehhez az alaphoz járulnak még hozzá a családi és társadalmi környezeti hatások is. A személyiség az egyedi élet folyamán — hasonlóan a testi szervezeti fejlődéshez — változásokon megy át. Az egyes életszakaszok „aktuális személyiségei”-nek integrációja adja a személyiség fejlődésmenetét.

Madách személyiségének fejlődésmenetét a rendelkezésünkre álló tényanyag alapján, számolva hézagokkal is, elég hitelesen rekonstruálhatjuk. Magzati, születési, újszülöttkori, csecsemőkori viszonyairól nem rendelkezünk adatokkal. Viszont kisgyermekkori, iskoláskori, serdüléskori és ifjúkori fejlődésmenetét, ha nem is explorációs és anamnestikus pontossággal, de főbb vonalaiban ismerjük. Állandóan beteges, szívbántalmi vannak, csúzos, köszvényes, folyton rekedt, köhögős, melle fáj, lázas tbc-s folyamata van, amely a vérköpésig lángol fel időszakonként. Ezek mind fontos tényezői vegetatív státusa megítélésénél, hiszen világos, hogy ezek a testi, szervezeti károsító tényezők a fentebb említett egység alapján hátrányosan befolyásolták személyiségének normális fejlődésmenetét.

E szomatikus tényezőkön túl társadalmi formációk, a társadalmi erőterek, a makro- és mikromilió-hatások oki nyalábját tekintsük át röviden Madách személyiség-portréjának fővázolásához.

Tudjuk, hogy zsarnoki szigorral nevelik. Igen korán igába fogják tanulni. Ötéves korában már magyarul és franciául ír és olvas. A rigorózus anya szeretete ürügyén a gyermekvilághoz idegen, rideg, érzelm nélküli légkört teremt számára. A gyermek harmonikus fejlődéséhez oly nélkülözhetetlen anyához való kötődés helyett rideg-hideg érdektelen világban él, amelyben a családi pedantéria és prudériá tobzódnak. A gyermek Madáchnak egyszerűen nincs gyermekora. Még kimondani is szörnyű. Egyénisége elnyomva, speciális irányba torzul. Értelmét, amely örökletesen nagyobb volt a normálisnál, agyontáplálják, érzelmi organizációja, szférája azonban megfelelő szeretet hiányában inkább sivárosodik, s akarati világa lebénul.

Még sivárabb lesz élete 10 éves korától, amikor meghal édesapja. Apját éppen az életszakaszában vesztí el, amikor az apához kötődés lehetősége személyiségfejlődésére kedvező hatással lehetett volna. Maga a halál ténye is mélyen érintette, de még inkább az a körülmény, hogy teljesen magára maradt fejlődésének ebben az amúgy is válságos szakaszában. Az az embertelen tempójú tanulás, amire anyja rákényszeríti, betegségekkel küszködő szervezetének minden energiáját fölemészti, és személyisége tovább polarizálódik a diszharmonikus irányába. Már 14 éves korában elvégzi a gimnáziumot kitűnő eredménnyel, de testi-lelki traumái révén válságba rohanó pszichikummal.

A szigorú anya azonban ebből mit sem lát. Vas következetességgel halad célja felé, fiából jeles közéleti férfiút nevelni, s a családi hagyomány ürügyén írói ambíciókat is ébreszteni. Így adódik, hogy a 14 éves Madách még fiatalabb öccseivel együtt saját kezűleg írt hetilapocskát szerkeszt *Literatúrai Kevercs* címmel, amelynek homlokán ez a gyermekvilágtól merőben idegen, Berzsenyitől kölcsönzött mottó áll: „Az ész az isten, mely minket vezet.” Az „istenítő” észnek ez a könyörtelen légköre érzékelteti azt a szellemi hatást, amiben a gyermek Madách formálódott, pontosabban szólva: *deformálódott*.

A gimnáziumi tananyag mellett, ami maga is sok volna, ha nem éppen szellemi, de fizikai teherbírásának, — még zenére, rajzra, vívásra, úszásra, esztergályozásra is rákényszerítik a kiszolgáltatott és akarat nélkülivé váló eminens bábut, akit ezenfelül betegeskedése is állandóan gyötör.

Nem javul a helyzete akkor sem, amikor egyetemi tanulmányai céljából Pestre kerül jog-bölcséletre. A viszonylag vidámabb ifjúi évek helyett a tanuláson kívül újabb teher nehezedik rá. Anyja ugyanis nem adja családhoz, hanem bérelt szobában önálló háztartást állít be gazdaszonnal, s így a 15—16 éves Madáché öccsei tanulmányainak, az egész háztartásnak is a gondja a sajátja mellett. Madách ezt a posztot erejét meghaladó pontossággal látja el, mégis állandó szemrehányásokat, gyanúsítgatásokat kap anyjától, hogy könnyelmű életet él, elmulasztja kötelességét, stb. stb. Az igazi jó fiú példaképét megtestesítő Madáchot ez félrevezetésekéből és besűgásokból táplálkozó szemrehányások igen elkeserítik, disszonáns lelkét tovább sarkítják, életunttá teszik, s halni vágyik, ahogy 15 éves korában anyjához 1838 májusában írt leveléből olvashatjuk. Ebben a gyermekkori levelében látnoki megérzéssel fejti ki, hogy rövid lesz élete. E vitális energiahiány sugallta jóslata, sajnos, nagyon is beteljesedett.

Első nagyobb diákszerelmére is ráveti árnyékát a könnyörtelen anyai szigor. A 14 éves Lónyay Etelkéért rajongó ifjút hamarosan kijózanítja a kérlelhetetlen anyai előítélet, amelyik nem szívesen látna a katolizált Madách-háznál protestáns menyet. Madáchnak erről a fájdalmas lélek-állapotáról az 1840-es keltezésű, Lónyay Menyhérthez írt levelei tanúskodnak meghökkenítő hitelességgel. Csak jellemzésül idézzünk belőle néhány sort: „Hattyúdalt írtam, mert vágyam elvult a világtól, el minden — és a természet nem adta-e eszközt kezeinkbe egy csapással mindennek véget vetni... a kegyetlen sorstól arra vagyok ítélve, hogy semmit sem lássak természetes színbe, de minden érzetem: szenvedés legyen. Ritkán érzek valami iránt, de ha érzek, úgy igen soká, és forrón, mint Siria napja... rideg volt soká e világ előttem és meglehet, hogy az határozta el Characteremet, mely a fellengést és indulatot kedveli.”

Etelkéről meg ilyeneket olvashatunk ugyancsak ebben a levélciklusban: „Álmom ő volt, ő volt a lélek lantjaiba, ő volt az isten, mely vezérle életutamon... ő volt egyedül az egész világ... És nem alhatom, nem tanulhatok semmit, semmit e világon, az isten jól tudja, és jót nem állhatok, hogy elmém meg nem zavarodik.”

E néhány gondolatfoslány is jól bevilágít örvénylő lelkébe, amelynek súlyos terhével 17 éves korában, egyetemi tanulmányai befejeztével 1840-ben elhagyja ábrándjai színhelyét, Pestet. Élete ekkor többoldalúan valóságban van. Csalódásából fakadó vigasztalan bánata, agyontáplált koravén elméje, meghajszolt, tüdőbaját érlelő beteg szervezete, a paroxizmusig fokozódó utálata a megyei pályától, amire anyja elkötelezte, stb. mind-mind egy-egy etiológiai tényezője testi-lelki válságának. Önmegvalósulásának e heveny válsága ebben az életszakaszában négy évig tart, házasságkötéséig. Omlatag testét fürdőkben kúrálja, de pszichés traumáival nem törődik senki sem, sőt környezete tovább mélyíti ezeket.

Újabb családi ostrom jön. Anyja nehezen adja föl álmát, a magasabb megyei tisztséget, az esetleges alispánságot is. Madách azonban nem alkalmas alany az ilyen akciókhoz. „Bilincselts-vas-”nak érzi és nevezi magát találóan, amellyel a sors játszik kegyetlenül. Élettapasztalataival csak csalódásai nőnek. A megyei élet viszonyai undorral töltik el. Elkülöníti magát e paprikajancsis nyüzsgéstől, s mint a nagy egyéniség önmegbecsülésének a titánja gyűlöletét a paroxizmus határáig duzzasztja föl. Önmegvalósulását sürgeti beteg teste, életvágya üzi-kergeti — ekkor még a tisztesség határain belül, nem úgy, mint később felesége elűzése után — egyik nőtől a másikig. Szerelmeinek külső története sokkal szélesebb skálán mozog, mint a legdúsabb fantázia képzelhetné.

Mit keres az ifjú Madách még ifjabb szerelmi partnereiben? Elsősorban önmagát. Nem szerelmek ezek, hanem életkitörések, kompenzáló tiltakozások az enyészet ellen. Idevágóan azt is meg kell még jegyeznünk, hogy Madách nőszemléletét barátjának, Szontagh Pálnak frivol, cinikus s destruktív egyénisége még tovább polarizálta negatív irányba.

Ilyen előzmények után kerül sor sóvárgó életvágynak legnagyobb fellobbanására, a Fráter Erzsivel való megismerkedésre 20 éves korában. Házasságra jó másfél év múltán kerül sor, de e várakozási idő is egyre növekvő lelki válságának az ideje. E válságnak fokozója a már említett oki-nyalábon túl újabb tényező: ösztönéletének túlburjánzása, erotizmusa. Ez a beteges érzékisége kompenzációképpen szükségszerűen következett testi állapotából. A halni készülő test öntudatlan tiltakozása ez az életvezetés — a maga módján — az enyészet ellen. E megállapítás nem munkahipotézis csupán, hanem Madách válás utáni életéből bizonyított tény.

Élete ekkor egy enervált Turi Danié, aki erotikus dühében fogyasztja a nőket, önmagát, környező világát, míg végre ösztönelete némileg lecsillapodik. A pszichológia jól ismeri ezt a kompenzációs folyamatot. Ebből a folyamatból érthető meg kontrapoláris nőgyűlölete és nőtisztelete egyben. Csak azok tudják úgy gyűlölni a nőket, mint ő, akik ki vannak szolgáltatva nekik. Ez triviális közhely Euripidésztől Strindbergig.

Madách szemében a nő vonzó és taszító, hű és álnok, megfontolt és könnyelmű, jóság és cinizmus mikrokozmosza, bolygó lidércfény, mely éjjel ég, bolyong és örvénybe csal, s mégis megfoghatatlan, ahogy nem szó szerint, de lényegileg írja híres levelében 1844 februárjában Szontagh Pálnak Fráter Erzsikéről. Pedig nem Fráter Erzsiké volt ilyen vagy általában a nők, hanem Madáchnak benső éneje, amit projiciált mindenre és mindenkire. Madách ekkor — pedig még utolsó nagy csalódása előtt áll — már a nőben nemcsak nőt lát, hanem világprincípiumot, az életfolyamat egyik bipoláris alaprincípiumát. E filozofikus fölismerésre hallatlan absztraháló képessége ilyen korán eljuttatta, és amelynek szemléletében nemcsak a *Tragédiát* írja meg, hanem szinte serdülőkori nő—férfi tematikájú drámáit, elbeszéléseit és töméntelen mennyiségű verseit is.

Idevágóan azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy halála évében, 41 éves korában írt akadémiai székfoglalójában is a nőről értekezik, és engedelmet is kér témája miatt. Tárgyát elsősorban esztétikai szempontból vizsgálja, de helyet kap benne a nő „biológiai gyengeelméjü-

ségének” a konstataciója is, mintha csak Freudot hallanánk félévszázaddal Freud előtt, a nő biológiai specifikuma, a férfi nemtől eltérő fejlődésmenete, érzelmi központúsága. Mindez igen alapos anatómiai, fiziológiai, biológiai és pszichológiai komplex szemlélet alapján nyer megvilágítást, hogy aztán a női emancipációról fejtsse ki negatív nézetét, megtépázva korának hazug, hipokrita nőtisztelőt, s Luther triviális rigmusával zárja értekezését, mi szerint:

„Der nicht liebt Weib, Wein und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein lebenlang.”

Magyarítva:

Ki nem szeret nőt, bort, danát,
balga egész életén át.

Akadémiai székfoglalójára csak azért tértünk ki, hogy rámutathassunk arra a meghökkentő tényre, hogy az Akadémián székfoglaló és halni készülő 41 éves Madáchot még nézőpontkülönbség is alig választja el nőkről vallott felfogásában attól a 16 éves kamaszszemléletű Madáchtól, aki frivol szentenciákon és anekdotákon élte ki magát.

Madách diszharmonikus személyisége, meghasonulva saját magával, körülményeivel, környezetével, az önmegvalósulásnak, önkifejlésnek egy, már gyermekkorától favorizált specifikus módjára szűkült le: a költészet másodlagos jellegű, szekundér álomvilágára. Életének ebben vélte megtalálni értelmét. Ezt a költőiségre redukált életet csak megszakítják közéleti szereplései, amiket időszakonként és epizodikusan végez, ekkor sem önszántából, hanem családi erőszakra. Nem érdektelenek ezek a közéleti szereplések sem, de bensejében és lényegében mindig megmarad az önmegvalósításnak a költészetre redukált kereteiben. Ez annál meglepőbb, mert Madách nem született költőnek. Egész élete cáfolata a poeta nascitur elvnek, ő úgy kínlódta magát költővé két hosszabb termő szakaszra bontható működésével. Az első periódus termékei: sereg ifjúkori drámája, novellái, versciklusai dilettáns kísérletek mind, itt még csak prózáján látszik helyel-közzel az oroszlanöröm. A második periódus terméke *A civilizátor*, *Az ember tragédiája* és a *Mózes*. A *Tragédiában* sikerült végre valamennyire költői mezbe formulálni vajúdo, egyensúlytalan lélekállapotát latinon, francián, németen, olaszon táplált nagy európeér műveltsége birtokában.

Ez alkalommal nem követhetjük végig nemzetközi tájékozódását, mert terünk személyiségének megvilágítására is kimért. Személyisége erősen polarizált, diszharmonikus volt, ez már az eddigiekből is kiviláglott. Személyiség-összetevői között nem volt meg a megfelelő összhang, lelki szerkezete kóros volt, és ebből fakadt kóros reakció-készsége is. Személyiség-diszharmoniója — mint általában lenni szokott — viszonyulási és alkalmazkodási struktúrájában nyilvánvaló. Fejlődésében részleges elakadás történt, értelmi téren igen korán kialakult benne a felnőtt ember, érzelmi és akarati téren pedig eléggé gyermek maradt. Ezzel magyarázható hallatlan civilizációellenessége, intézményellenessége, gáttalan motorikus kisülései, mértéktelen szerelmi élete, labilis hangulati állapota, különködő magabavonulása, hiperszenzibilitása mind, mind.

Madáchnak erős élményvágára, amit beteg teste indukált, már

pregnansan rámutatott Barta mindkét munkájában. Ez az elményvágy igen erőtlen átélőképességgel társult. Ezt a gátoltságot neveltetése szomorú következményeként könyvelhetjük el. Madáchnak ezt a személyi sajátságát: érzéki alkati adottságait és a hozzáépült pszichés traumáját egész életvezetése, s belőle fakadó életműve bizonyítja. Egész életében hajszolta az élményeket, nyíltan epikureistának vallotta magát, de igazi átélésükig nem jutott el soha. Boldogtalanságában hajszolta a gyönyört, hanyatló életerejét ezzel akarta kompenzálni. E lelki képletnek felel meg írói alkata is. Alkotásvágya is erősebb volt alkotóerejénél. Alkotásvágyát már gyerekkorában a végletekig felszították, de az ehhez felérő s feldolgozó alkotóerő kifejlődését nemhogy segítette volna környezete, sokkal inkább gátolta, bénította, leblokkolta.

Személyiségének ez a diszharmóniája egész költészetében jelen van. Az alkotásvágy és alkotóerő aránytalansága még csak tovább sarkította diszharmóniáját. Minden műve magán hordja e vergődő élet bélyegét. Életét nem is úgy éli, hanem inkább úgy szenvedti át, s ennek megfelelően költészete egészében improvizálás élménykihordás, kiérlelés nélkül. Általában szélsebesen dolgozik, munka közben indulatduzzasztás lép fel nála. Kéziratai tanúsága szerint gondolatrohanását keze képtelen követni, ezért betűket kihagyva, felcserélve ír. Írásai csak addig érdeklik, míg megírja őket.

Madách számára az írás nem életforma, hanem csak pótléka ennek. Hiányérzettel tömény érzelmi életét értelmi belátásokkal akarta pótolni, pótlékolni.

Személyiségének diszharmóniáját tragikus családi körülményei, Pál öccsének korai halála, Mária néniének 15 éves fiával és férjével együtt a román parasztok által történt brutális legyilkolása és a disznókkal történt megetetése, saját magának vasraveretése, meghurcoltatása, börtönélete, házasesetének csapásai, összeomlása a végletekig fokozták, és a legsötétebb pesszimizmusba lökték. Ezek a csapások minden vasidegzetű embert is összeroppanthattak volna kétségbeejtő realitásukkal, nem pedig Madách labilis idegrendszerét. Még csoda, hogy csak „ennyire” roppant össze. Mélázó lett valóban, de nem abban az értelemben, ahogy azt az irodalomtörténet magyarázza, hogy lehiggadt. Ez hamis fikció. Madách életének utolsó 10 éve nem szellemi-lelki s költői érlelődésének az időszaka volt, hanem szomatikus és pszichés felörlődéséé, felbomlásáé.

Élettörténete, sajnos, hitelesen ezt bizonyítja. Különc életet élt, amelyből nem hiányoztak a magába vonuló mélázások, rideg elzárkózás a világtól éppúgy, mint a vad tivornyák, vaskos csínyek, duhaj mulatozások, drasztikus szerctkezések. Ezekről az illendőség tiltja beszélni. Sztregovai környezete — enyhén szólva — fura társaságból állt. Ezek között leng és hangulathullámszáis között. Búskomor, kataton jellegű elmerüléseit vad kitörések váltogatják. Saját praxisával realizálva azt a paradoxális elvét: „ha magányt keresel, emberek közé menj.”

Elhanyagolja külsejét, még jobban gazdaságát, lovai botrányos gebék, nagy birtokai mellett szinte nyomorognak, cselédeiket nem tudják fizetni, állandóan pénzgondokkal küzdenek.

E tényeket sommázva és lefordítva a mindennapi élet nyelvére: egy életterv kiépítésére és kivitelezésére képtelen személyiséggé depraválódott alkati adottságai, miliő-szorításai valamint pszichés traumái kö-

vetkeztében. Az ilyen diszharmonikusan alakult személyiségképet, aminek Madáchoot is láthatjuk élettörténete metszetében, a pszichiátria szaknyelvén pszichopátának nevezik. Madách életvezetése, élettörténete a pszichopátiának minden ismervét magán hordja. Diagnosztikája egészen pontosan komplex vagy polimorf pszichopátiát mutat. Megtalálhatjuk ugyanis ösztön- és indulati életében az ösztönpszichopáták impulzív jegyeit, az akaratpszichopáták pszichaszténiáját, a gondolkodó típusú ember egyik szélsőséges válfaját, a második jelzőrendszer eluralkodását, a valóságtól való eltávolodását, magába vonulását, elzárkózását, a jellem pszichopáták szenzitív vonásait, s így tovább.

A vázlatosan elmondottak alapján természetesen több kérdés merülhetne föl. Mi csak kettőt érintünk röviden még. Honnét van az, hogy Madách személyiségstruktúráját pszichodiagnosztikailag nem vizsgálták meg több mint száz év után sem? A válasz kézenfekvő. Oka: sem pszichiáterek, sem pszichológusok nem foglalkoztak személyiségvizsgálattal, szomatikus és pszichés státusának komplex problematikájával. A biográfusok és irodalomtörténészek nézőpontján pedig a pszichodiagnosztika kívül esik. Ez a körülmény magyarázhatja azt, hogy Madách diszharmonikus személyisége manifeszt és feloldatlan problémaként jelen volt, lényegében mégis rejtve maradt.

Művei diszharmoniójának etiológiáját kizárólag külső-társadalmi körülményekben vélték megkeresni és megtalálni, és a belső szomatopszichés vizsgálata elmaradt. Madáchoot nem a külső társadalmi körülmények szciritották magányba, hanem diszharmonikus személyisége. Ez áll arisztokratizmusa mögött, ez tartotta vissza 1848/49 eseményeitől, külföldi utazásoktól, ez merevítette az antikvitás imádatába, pesszimizmusába, titánkultuszába, „értelmes önkivület”-be stb., azaz saját törvényű belső világába, önmagában hordott börtönébe.

Másik kérdésünk az lehetne: miért tudott Madách mégis olyan magas szintű alkotói munkát végezni? A diszharmonikus személyiség nem jelent mínusz-variánsot szükségképpen. Világnagyságok bőven akadnak kóros lelki szerkezetű alkotók, pszichopáták, sőt pszichotikusok között is. A diszharmonikus személyiség a személyiség-összetevők közötti összhang hiányát, az összetevők aránytalanságát jelenti „csupán”. Madách is diszharmonikus személyisége mellett és ellenére lett jelentős íróvá. Intellektusa, megismerési organizációja nemcsak teljesen ép volt, hanem igen magas, sőt egyoldalúan polarizált. Ez az értelmre kondenzált, fölhalmozott energiája messzebb, magasabbra repítette, mint ahova személyiség energiájának megoszlása esetén juthatott volna.

Érdekes ironiája a sorsnak, a biológiai, pszichikai és társadalmi formációk bonyolult kölcsönhatásának, hogy Madáchoot, a par excellence szív emberét, amilyenek született, hogyan játszotta át az ész emberének az élet. De ennek az átjátszásnak igen nagy ára volt. Madách emberileg sohasem találta meg fájó önmagát, akit egy rövid, de lázas életen át annyira keresett. Minden tiszteletünk szenvedő-meggyötört életéé.